

SUMMARY

O. Dubasenyuk. Life full of sense.

The article contains the contradictory positions of scientists concerning the pedagogical heritage of a prominent teacher of the XX-th century – A. S. Makarenko; basic stages of his life and pedagogical activities in accordance with the necessities of the present; the periods of his professional becoming as a teacher-creator and innovator are differentiated. The passing ahead innovative character of pedagogical theory and practice of the talented teacher is marked. It is emphasized that a classic of pedagogics, real innovator in this sphere, A. S. Makarenko, who wrote more than 150 works, created and scientifically substantiated the integral system of education: the teaching about child's collective, personality, discipline as moral category, demanding attitude as the greatest humanity.

Key words: *sense, pedagogical heritage, teacher-creator, innovator, professional becoming, value and semantic principles of the system of education and upbringing, personality, humanity.*

УДК 371.15+005.57

I. В. Ємець

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОГО УСПІХУ ВЧИТЕЛЯ

У статті розглянуто підходи до організації процесу формування умінь і навичок культури спілкування майбутніх учителів під час навчання у ВНЗ. Проаналізовано основні напрями удосконалення процесу підготовки вчителя до спілкування з дітьми, перший з яких орієнтований на розвиток умінь і навичок спілкування, а другий – на оптимізацію особистісних якостей учителя. Автор зауважує, що професійно-педагогічне спілкування пронизує всі складові навчально-виховного процесу й визначає його ефективність та кінцевий результат. Виокремлено умови розвитку комунікативної культури педагога.

Ключові слова: *культура спілкування, комунікативні здібності, комунікативні уміння, фахова підготовка.*

Постановка проблеми. Спілкування – один з універсальних способів прояву суспільної форми буття людини. У професійній педагогічній діяльності воно виступає як категорія функціональна. Дослідження вчених (педагогів, психологів), професійний досвід учителів-практиків переконливо свідчать, що від якості спілкування, його культури залежать не лише професійні досягнення учителя, а й академічні успіхи учнів, їх фізичний і моральний стан, ставлення до світу, до самого себе, швидкість і якість розвитку особистості. Діє й зворотна залежність: якість професійної педагогічної діяльності, її творча й гуманістична наповненість багато в чому визначає рівень спілкування людини з оточуючими, її успіх або ж невдачу у взаємовідносинах із дорослими й дітьми. Тому важко переоцінити роль професійно-педагогічного спілкування у становленні самодостатньої особистості вчителя-професіонала. Виходячи з вищезазначеного в даній статті ми поставили завдання розкрити основні умови формування

культури педагогічного спілкування; показати її значення для формування професійно-значущих рис учителя сучасної школи.

Аналіз актуальних досліджень. У працях А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, С. Т. Шацького, підтверджених психологічними дослідженнями Л. С. Виготського, П. П. Блонського, В. М. Мясіщева, О. О. Бодальова, показано, що весь досвід школи складався саме як система взаємовідносин між педагогом і дітьми.

Одним із важливих моментів виховного процесу А. С. Макаренко вбачав у формуванні культури спілкування підростаючого покоління. Аналіз творів педагога показує, що, передусім, він намагався прищепити вихованцям любов до художнього слова (читання художньої літератури, робота театрального гуртка в колонії), навчав чітко, точно, аргументовано висловлювати власні думки, відстоювати їх. А. С. Макаренко сам був майстром як друкованого, так і усного слова, вдало поєднуючи вербальні та невербальні комунікативні засоби.

Як самостійна теоретична проблема в педагогічній науці проблема професійно-педагогічної культури спілкування була піднята в 60-х роках дослідженнями А. Т. Куракіна, Л. І. Новікової, А. В. Мудрина та ін. У працях О. В. Киричуха, А. В. Мудрина, В. А. Кан-Каліка та ін. спілкування розглядається як один із факторів, що здійснює значний вплив на виховання особистості та формування її сутнісних якостей. Великий внесок у розвиток теорії спілкування в області діалогу та діалогічних відносин вніс М. М. Бахтін. Останні десятиліття особливу увагу вчених присвячено категорії комунікативна компетентність. Розроблено моделі формування комунікативної компетентності молодого спеціаліста, як результат його професійної підготовки (Г. О. Балл, М. М. Забродський, С. Д. Максименко, А. К. Маркова, Л. М. Мітіна, Л. А. Петровська та ін.). Питання формування комунікативної компетентності у системі педагогічної освіти були предметом дослідження О. С. Березюк, М. О. Коць, Н. В. Кузьміної; про комунікативну компетентність як необхідну складову комунікативної культури педагога йдеться в роботах А. А. Майєр, А. К. Маркова, С. Я. Ромашина.

Мета статті – розглянути підходи до організації процесу формування навичок педагогічного спілкування майбутніх учителів під час навчання у ВНЗ з метою професійного становлення вчителя, оволодіння ним основами педагогічної майстерності з метою становлення вчителя-професіонала.

Виклад основного матеріалу Феномен спілкування в останній час у педагогіці є предметом особливого інтересу у зв'язку з реалізацією ідей гуманітаризації освіти, особистісної взаємодії вчителя з учнем. У їх основі лежить перегляд стилю спілкування між педагогом і вихованцями. Без

пошуків додаткових резервів у процесі становлення вчителя-гуманіста, його професійно-гуманістичної спрямованості, розробки механізмів доцільного педагогічного спілкування гуманізація освіти неможлива.

Культура спілкування вчителя – важлива складова загальної педагогічної культури. Тому цілком закономірно, що культуру професійного спілкування слід цілеспрямовано формувати на всіх етапах сходження вчителя до педагогічної досконалості, особливо в період навчання у ВНЗ.

Б. Д. Паригін дає визначення спілкування як складного і багатогранного процесу, «що може виступати в той саме час і як процес взаємодії індивідів, і як ставлення людей одне до одного, і як процес взаємовпливу один на іншого, і як процес співпереживання і взаємного розуміння один одного» [3, 178]. В. Л. Кан-Калік визначає професійне-педагогічне спілкування як «систему соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якої є обмін інформацією, здійснення виховного впливу, організація взаємовідносин за допомогою комунікативних засобів. До того ж педагог виступає як активатор цього процесу, організовуючи його та управляючи ним» [2, 38]. Н. П. Волкова відзначає, що педагогічне спілкування – це система соціально-педагогічної взаємодії між учителем та учнем, спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов для спільної діяльності [1, 27].

Професійне спілкування здебільшого не існує як окремий феномен, а є складовою частиною діяльності – навчальної, трудової, ігрової, спортивної, художньої – в якій беруть участь педагоги-професіонали, учні, батьки. Як аспект діяльності, спілкування потужно впливає на хід і результат цієї діяльності, одержуючи у свою чергу підкріплення, підсилення, або ж ослаблення, руйнацію і від загального перебігу діяльності, та від її результатів.

Слід відмітити, що спілкування вчителя являє собою самостійну категорію як вид мистецтва, окремий від інших видів діяльності, суто специфічний. Мистецтво спілкування як риса особистості та її діяльності інтегрує в собі якості таких мистецтв, як риторика, театр, художня й наукова творчість, мистецтво аутотренінгу, психотерапії тощо. В. А. Кан-Калік зазначив, що однією з найважливіших якостей педагога є його вміння організувати взаємодію з дітьми, спілкуватися з ними, управляти їх діяльністю [3].

Сам процес спілкування педагога й учнів є важливими й умовою, й змістом професійної педагогічної діяльності. Досвід показує, що в системі буденної взаємодії спілкування протікає само по собі. У цілеспрямованій виховній діяльності воно є спеціальною метою.

Педагог повинен знати закони педагогічного спілкування, володіти комунікативними здібностями та комунікативною культурою для досягнення оптимальної взаємодії, взаємопізнання в різних видах діяльності учасників навчально-виховної роботи з метою сприяння якісній освіті, різнобічному й гармонійному розвитку учня.

Тому педагогічне спілкування як професійно-етичний феномен потребує від учителя спеціальної підготовки не лише для оволодіння технологією взаємодії, а й для набуття морального досвіду, педагогічної мудрості в організації стосунків з учнями, батьками, колегами в різних сферах навчально-виховного процесу.

Як професійне за своїм змістом і сферою функціонування, воно може бути професійним і непрофесійним за якісними ознаками. Професійне педагогічне спілкування на рівні майстерної взаємодії забезпечує через учителя трансляцію учням людської культури, допомагає засвоєнню знань, сприяє становленню ціннісних орієнтацій під час обміну думками, забезпечує формування власної гідності дитини. Таким чином, професійне педагогічне спілкування – комунікативна взаємодія педагога з учнями, батьками, колегами, спрямована на встановлення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності та стосунків. Непрофесійне педагогічне спілкування породжує страх, невпевненість, спричинює зниження працездатності, порушення динаміки мовлення й у результаті появу стереотипних висловлювань у школярів як результат зменшення бажання думати й діяти самостійно.

Фундаментальна основа культури педагогічного спілкування – теоретичні знання. Зміст знань основ теорії педагогічного спілкування, його структури, стилів. Важлива особливість цього знання – його комплексність, яка передбачає вміння вчителя синтезувати отримані наукові знання. Стрижень синтезу – розв'язання комунікативних задач, аналіз комунікативних ситуацій, які вимагають осмислення сутності явищ, вибору способів дії на основі придбаних знань, пошуку творчих підходів до вирішення завдань спілкування. Розв'язання окремої комунікативної задачі активізує всю систему знань теорії спілкування, які проявляються як єдине ціле.

Програма формування культури професійного спілкування вчителя закладена й розглядається в курсах дисциплін психолого-педагогічного циклу:

- психологія розглядає питання спілкування як соціально-психологічного явища, структуру спілкування в соціально-психологічній теорії, спілкування та професійну діяльність, педагогічне спілкування,

психологію розуміння мови, комунікативні здібності в структурі здібностей особистості;

- педагогіка розкриває взаємозв'язок та значення ролі спілкування й діяльності у вихованні та навчанні, комунікативної взаємодії у процесі виховання, методів словесного впливу в процесі формування свідомості особистості, спілкування в процесі навчання, словесних методів навчання: розповіді, пояснення, бесіди, лекції.

- під час вивчення методики виховної роботи студенти знайомляться зі способами спілкування педагогів із вихованцями в різних видах діяльності, засобами комунікативного впливу, саморегуляцією вчителем свого психічного стану в процесі виховної роботи, спілкування з батьками, стилями спілкування, формуванням дитячого колективу, підтверджуючи свої знання на практиці.

- основи педагогічної майстерності й творчості дають змогу майбутнім учителям проаналізувати сутність педагогічної діяльності вчителя, взаємовпливу педагогічної майстерності й особистості вчителя, значення мовлення вчителя як засобу педагогічної праці, розповіді вчителя як фрагмента педагогічної діяльності, застосування елементів театральної педагогіки в спілкуванні вчителя й учнів, майстерність педагогічного спілкування.

Однак формування високого рівня культури спілкування вчителя залежить не тільки від знання теорії комунікації та гуманістичної спрямованості особистості. Є індивідуальні передумови успішної комунікативно-творчої діяльності, стимулятори професійного росту – здібності. Аналіз педагогічних здібностей представлено в багатьох працях багатьох дослідників. Характерно, що всі автори обов'язково виділяють комунікативні здібності вчителя (Н. П. Волкова, С. Л. Рубінштейн, В. М. Теплов, О. М. Леонтьев, М. С. Лейтес, І. К. Платонов, В. Ю. Шадріков та ін.), адже через живе та безпосереднє спілкування педагога з дитиною здійснюється найголовніше в педагогічній діяльності – вплив особистості на особистість. У зв'язку з цим комунікативні здібності та вміння вчителя набувають ролі професійно значущих. До комунікативних здібностей ми відносимо якості, що забезпечують ефективну комунікативну діяльність – здатність і бажання спілкуватися, індивідуально-психологічне поєднання властивостей особистості: почуття емпатії, міри й такту, толерантності та ін. Комунікативні уміння – це безпосереднє педагогічне спілкування, яке базується на теоретичній і практичній підготовленості, що дає змогу творчо використовувати комунікативні здібності, знання, навички для відображення й перетворення дійсності [1].

Центральною ланкою у здійсненні умов формування комунікативної культури майбутнього вчителя в процесі психолого-педагогічної підготовки у ВНЗ є особистість викладача, який може стати зразком для студента в усьому, й, передусім, у діях і поведінці. Спілкування викладача зі студентами буде результативним не тільки тоді, коли воно змістовне, емоційне, але й коли студент відчуває прояв турботи, тактовності, делікатності. Висока культура спілкування викладача проявляється й на обличчі, й у мові, й у рухах. Студентам подобається доброзичливе ставлення, відверта розмова, щирість, посмішка. Успіху досягає той викладач, котрий поважає в студентів людину як духовну істоту.

Культура спілкування викладача – це, передусім, вміння вести конструктивний діалог зі студентами в процесі навчальної діяльності. У ході діалогу викладач висловлює свою повагу до думки співрозмовника, готовність підтримати його точку зору, критично осмислити власну позицію. Найбільшим успіхом завжди користувалися лекції, практичні заняття, семінари викладачів, які не лякаються діалогу зі студентами, йдуть на найгостріші дискусії з питань науки, життя, політичних проблем. Діалог не можливий без свободи всіх його учасників. Кожний має право на особисте ставлення до науки, мистецтва, дійсності, тобто на інтелектуальну свободу. Саме в процесі спілкування-діалогу студент набуває творчої індивідуальності, а в процесі творчої діяльності формується творча, професійно культурна особистість.

Педагогічна ефективність культури спілкування вчителя багато в чому залежить від рівня володіння мовою, вміння здійснювати правильний вибір мовних засобів. Професійне мовлення вчителя повинно відповідати вимогам культури мови. Це важливий показник рівня його інтелігентності, освіченості, загальної культури.

Як показує досвід, педагогічні помилки студентів під час практики в школі нерідко є результатом низького рівня культури мови. Майбутній учитель із низьким рівнем культури мови не тільки не формує в учнів установу на оволодіння нормами сучасної літературної мови, а й спонукає їх до засвоєння неправильних мовних зразків. Професійне мовлення вчителя має бути своєрідною «словесною дією», метою якої є здійснення інтелектуального, емоційно-вольового, морального впливу. Тому важливо орієнтувати студентів – майбутніх учителів у спілкуванні з учнями на цілеспрямований добір мовних і мовленнєвих засобів, на чітке визначення того, яке педагогічне завдання й надзавдання буде розв'язуватися цими засобами. Майбутньому вчителю важливо виробити в себе звичку звертатися до словників, якщо виникає будь-який сумнів щодо

правильності вживання слова, розвивати увагу до незнайомих слів, потребу запам'ятати, з'ясувати їх значення, ввести у своє мовлення. Важливо також стежити за інтонацією у своєму мовленні під час спілкування. Готуючись до публічного виступу в університетській аудиторії або в шкільному класі, майбутньому вчителю необхідно визначити для себе, для кого і з якою метою він буде говорити, які почуття хотів би викликати у своїх слухачів, яку атмосферу створити.

У 60-х роках виділилось два основні напрями в удосконаленні процесу підготовки вчителя до спілкування з дітьми: перший – орієнтований на розвиток умінь та навичок спілкування. Практика часто висвічує протиріччя між знаннями педагога, отриманими в період навчання у вузі, та умінням використовувати їх в умовах конкретної педагогічної діяльності, коли йому доводиться приймати відповідальне рішення в нових, як правило, неочікуваних ситуаціях. Пояснюється це в першу чергу тим, що педагогічне спілкування може успішно здійснюватися не тільки завдяки відповідній теоретичній підготовці вчителя, а й виробленню певних умінь та навичок.

Другий напрям орієнтований на оптимізацію особистісних якостей учителя. Згідно до цієї позиції важливою умовою педагогічного професіоналізму є наявність у вчителя, поряд з фундаментальними знаннями предмета, таких якостей, як відкритість, доброзичливість, здатність до співпереживання, до сприйняття та розуміння іншого, щирість та ін. В останні роки дослідники розробили низку тренінгових вправ, з метою розвитку культури педагогічного спілкування, системи вправ, яка включає в себе вправи з оволодіння елементами педагогічної комунікації та вправи з оволодіння всією системою педагогічного спілкування, які передбачають розвиток особистісних якостей учителя, його психофізичних можливостей, комунікативного потенціалу (Л. А. Петровська, В. А. Кан-Калік, Т. С. Яценко, Ю. П. Азаров, Л. Д. Єршова, О. О. Леонтьєв та ін.). Зарубіжна практика підготовки вчителя до спілкування шляхом тренінгу широко представлена в роботах американських учених К. Роджерса, А. Маслоу, Є. Мелібруді.

У педагогічному процесі можна чітко виділити дві підсистеми: перша пов'язана з процесом підготовки вчителя і учнів до діяльності (репродуктивної чи творчої), а друга – творчість у безпосередній взаємодії з учнями. Спілкування як частина педагогічної творчості та проникнення творчості у спілкування вчителя й учнів – обов'язкові умови педагогічної діяльності. Творчість у процесі педагогічного спілкування необхідна, перш за все, тому, що вчитель має справу з безліччю заздалегідь непередбачених ситуацій, які потребують уміння швидко реагувати, вносити корективи,

знаходити нові приклади, аргументи, здатності в різних ситуаціях займати адекватну позицію, вирішувати завдання взаєморозуміння та взаємодії. Ділова взаємодія неможлива без створення «багатоповерхової споруди» взаємовідносин. Ось чому педагогічне спілкування – це вид творчої діяльності, й оволодіти ним поза цією діяльністю неможливо.

Висновки. У контексті нашої статті ми прийшли до висновку, що професійно-педагогічне спілкування пронизує всі складові навчально-виховного процесу й у більшості випадків визначає його ефективність та кінцевий результат. Педагогічне спілкування носить творчий характер і передбачає розв'язання нескінченного ряду творчих задач, що потребує мобілізації всіх інтелектуальних та емоційних ресурсів, повної самовіддачі.

Виходячи з вище зазначеного можна говорити про те, що на оптимальному рівні комунікативна культура педагога може бути розвинена у процесі дотримання таких умов:

- реалізація комплексної діагностики рівнів розвитку культури спілкування майбутніх учителів;
- достатня теоретична освіта студентів шляхом засвоєння провідних ідей і технологій спілкування сучасного вчителя;
- організація творчої взаємодії викладача й студентів зі спрямованістю на самореалізацію та креативність учасників взаємодії.

Отже, культура спілкування як специфічний і необхідний компонент педагогічного професіоналізму не може бути сформована лише засобами педагогічної діяльності вчителя й учнів, у якій вона проявляється. Потрібна спеціальна система вузівської та післявузівської комунікативної підготовки вчителя, що включає засвоєння теоретичних основ спілкування, розвиток творчо-комунікативних здібностей і вмінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. / Н. П. Волкова. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 255 с.
2. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 345 с.
3. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории / Б. Д. Парыгин. – М. : Мысль, 1971. – 352 с.

РЕЗЮМЕ

И. В. Емец. Формирование культуры общения как основа профессионального успеха учителя.

В статье рассматриваются педагогические подходы к организации процесса формирования умений и навыков культуры общения будущих учителей во время учебы в ВУЗе. Проанализированы основные направления совершенствования процесса подготовки учителя к общению с детьми, первый из которых ориентирован на развитие умений и навыков общения, а второй – на оптимизацию личностных качеств учителя. Автор отмечает, что профессионально-педагогическое общение пронизывает все составляющие учебно-воспитательного

процесса и определяет его эффективность и конечный результат. Выделены условия развития коммуникативной культуры педагога.

Ключевые слова: *культура общения, коммуникативные способности, коммуникативные умения, профессиональная подготовка.*

SUMMARY

I. Yemets. Shaping of communication standards as the basis of teacher's professional success.

Approaches to organization of the process of future teachers' speech skills and habits formation while studying at higher educational establishment are considered. The main directions of improving the process of training teachers to communicate with children, the first of which focused on the development of skills and communication skills, and the second – to optimize the personality of the teacher are analyzed in the article. The author notes that vocational teacher communication permeates all components of the educational process and determine its effectiveness and outcome. The conditions of development of teacher communicative culture are pointed out.

Key words: *communication standards, communicative abilities, communicative skills, professional training.*